

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

IMKONIYATI CHEKLANGAN YOSHLARNI O'QITISH SHAKL VA USULLARI (UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARI MISOLIDA)

Xakimov Rustamjon Annasaliyevich

Farg'ona viloyati O'zbekiston tumanidagi 49-sonli umumta'lim maktabi, direktor.

e-mail: xakimovrustamjon@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1993-7413>

Annotatsiya.

Maqolada imkoniyati cheklangan yoshlarni o'qitishning turli shakl va usullari tadqiq etiladi. Har bir bola uchun uning individual ta'lim ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda rivojlanish uchun qulay sharoit yaratish zarurligi ta'kidlanadi. Inklyuziv ta'lim taklif etilib, u o'qitish va ta'lim olishga alohida yondashuvni talab qilishi, turli ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun yanada moslashuvchan bo'lishi qayd etiladi. Bunday yondashuv kamsitishni kamaytirishga xizmat qiladi, chunki bolalar bir-biri bilan muloqot qilishni, farqlarni tan olish va qabul qilishni o'rganadilar.

Kalit so'zlar: imkoniyati cheklanganlik, inklyuziv ta'lim, integratsiya, inklyuziyani rivojlantirish, metodologiya, individ, intellektual, emotsional va jismoniy rivojlanish.

МЕТОДЫ И ФОРМАЛЫ ОБУЧЕНИЯ ЛЮДЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ (НА ПРИМЕРЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДНИХ ШКОЛ)

Хакимов Рустамжон Аннасалиевич

Общеобразовательная школа № 49 Узбекистанского района Ферганской области, директор.

Аннотация.

В статье исследуются различные формы и методы обучения молодых людей с ограниченными возможностями. Подчеркивается необходимость создания благоприятных условий для развития каждого ребёнка с учётом его индивидуальных образовательных потребностей и способностей. Предлагается инклюзивное образование, которое требует особого подхода к преподаванию и обучению, а также большей гибкости для удовлетворения разнообразных образовательных потребностей. Отмечается, что такой подход способствует снижению дискриминации, поскольку дети учатся взаимодействовать друг с другом, признавать и принимать различия между людьми.

Ключевые слова: ограниченные возможности, инклюзивное образование, интеграция, развитие инклюзии, методология, индивид, интеллектуальное, эмоциональное и физическое развитие.

FORMS AND METHODS OF TEACHING YOUTH WITH DISABILITIES (USING GENERAL SECONDARY EDUCATION SCHOOLS AS AN EXAMPLE)

Xakimov Rustamjon Annasaliyevich

General Education School No. 49, Uzbekistan District, Fergana Region, Principal.

Abstract.

The article examines various forms and methods of educating young people with disabilities. It emphasizes the need to create favorable conditions for the development of every child, taking into account their individual educational needs and abilities. Inclusive education is proposed as an approach that requires specific methods of teaching and learning, as well as greater flexibility to meet diverse educational needs. This approach contributes to reducing discrimination, as children learn to communicate with one another, recognize differences, and accept diversity.

Keywords: disability, inclusive education, integration, development of inclusion, methodology, individual, intellectual, emotional and physical development.

Kirish. Hozirgi vaqtda dunyoning barcha mamlakatlarida va jamiyatning turli ijtimoiy guruhlarida sog'lig'i bo'yicha imkoniyati cheklangan insonlar, ya'ni mamlakatimizda odatda nogiron deb ataladigan shaxslar mavjud. Ularning soni dunyo miqyosida salmoqli bo'lib, ortib bormoqda. O'zbekistonda an'anaviy ta'lim tizimida u yoki bu turdagi buzilishlarga ega, rivojlanishida o'ziga xos xususiyatlari mavjud bolalar maxsus (korreksion) ta'lim muassasalarida, uy sharoitida yoki maxsus maktab-internatlarda ta'lim oladilar. So'nggi o'n yilliklarda O'zbekistonda obyektiv va subyektiv sabablar tufayli sog'liq bilan bog'liq muammolari bo'lgan shaxslarga hamda alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarning imkoniyatlarini baholashga nisbatan jamiyat munosabatida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Psixofizik buzilishlar insoniy mohiyatni, his qilish, kechinmalarni boshdan kechirish va ijtimoiy tajriba orttirish qobiliyatini inkor etmasligi tobora chuqurroq anglanmoqda. Har bir bola uchun uning individual ta'lim ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish zarurligi tushunib yetildi. Shunday

yondashuv shakllanmoqda: har bir bolaga uning mavjud nuqsoni sababli nimalarni qila olmasligi nuqtai nazaridan emas, balki mavjud buzilishga qaramay, nimalarga qodir ekanligi nuqtai nazaridan yondashish lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Adabiyotlar tahlili. Mavzuga oid manbalarni mazmuniga ko'ra uch guruhga ajratish mumkin: 1) inklyuziv ta'limning nazariy-konseptual asoslarini yorituvchi ishlar; 2) ta'lim metodlari va texnologiyalarining tasnifi hamda dinamikasiga bag'ishlangan tadqiqotlar; 3) imkoniyati cheklangan shaxslarning ijtimoiy-huquqiy holatini tavsiflovchi manbalar. Ushbu tasnif manbalarni shunchaki sanab o'tish emas, balki ular o'rtasidagi mazmuniy bog'lanish va ziddiyatlarni aniqlash imkonini beradi.

Birinchi guruhga D. Z. Axmetova va Z. G. Nigmatovning «Inklyuziv ta'lim pedagogikasi va psixologiyasi» monografiyasi [2] hamda A. S. Suntsovaning «Inklyuziv ta'lim nazariyalari va texnologiyalari» o'quv qo'llanmasi [9] kiradi. Ikkala manba ham inklyuziv ta'limning nazariy negizini yoritadi, ularning urg'u nuqtalari farq qiladi: Axmetova va Nigmatov [2] asosan psixologik-pedagogik shart-sharoitlarga, ya'ni bolaning individual rivojlanish ehtiyojlarini qondirishning ichki mexanizmlariga e'tibor qaratadi, Suntsova [9] xalqaro tajriba va integratsiya modellarining tarixiy evolyutsiyasini tashqi, tashkiliy-institutsional nuqtai nazardan tahlil qiladi. Bu ikki manba bir-birini metodologik jihatdan to'ldiradi, biroq ularning ikkalasi ham rus tilidagi kontekstda yaratilgan bo'lib, O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim tizimining huquqiy-institutsional o'ziga xosligini (masalan, tibbiy-ijtimoiy ekspertiza tomonidan «nogironlik» maqomini belgilash tartibi) alohida ko'rib chiqmaydi. Aynan shu bo'shliq — nazariy modellarining mahalliy amaliyotga moslashtirilmaganligi — ushbu maqolaning nazariy asoslanish nuqtasini tashkil etadi.

Ikkinchi guruhga A. A. Akbarov [1], M. V. Mixaylova [3], M. O. Suvorova [7], shuningdek, 4brain.ru portalidagi ikkita metodik nashr [10; 12] kiradi. Bu manbalarni qiyoslash shuni ko'rsatadiki, an'anaviy va innovatsion ta'lim metodlarining o'zaro nisbati masalasida bir xillik yo'q: Akbarov [1] ikkala metod guruhini bir-birini to'ldiruvchi, komplementar hodisa sifatida talqin qilsa, Suvorova [7] innovatsion texnologiyalarning an'anaviy metodlarni bosqichma-bosqich siqib chiqarish tendensiyasini qayd etadi va bu jarayonni ziddiyatli baholaydi. Ushbu metodologik nomuvofiqlik muhim ahamiyatga ega, chunki inklyuziv sinf sharoitida metodlarni tanlash ko'p jihatdan aynan shu nisbatga bog'liq: agar innovatsion metodlar an'anaviy metodlarni to'liq siqib chiqarsa, individual korreksion yordamga muhtoj o'quvchilar e'tibordan chetda qolishi mumkin. Mixaylovaning tasnifi [3] (faollashtiruvchi, muammoli-izlanuvchan, loyihaviy metodlar) esa bu ikki qutb o'rtasida muvozanat topishning mumkin bo'lgan yo'lini ko'rsatadi, biroq uning tadqiqotida bu tasnif alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar kontekstida sinab ko'rilmagan — bu esa amaliy tekshiruvni talab qiladigan bo'shliqdir.

Uchinchi guruhga D. V. Zaytsevning ta'limiy integratsiyaga oid tadqiqotlari [4] va A. E. Ivanovanning aholi nogironligiga oid statistik-tahliliy materiallari [6] kiradi. D. V. Zaytsev [4] integratsiyaning to'rt shaklini (kombinatsiyalashgan, qisman, vaqtinchalik, to'liq) tavsiflab, ularning har birini bolaning psixofizik rivojlanish darajasiga moslashtirish zarurligini asoslaydi; bu tasnif ushbu maqolada integratsiya modellarini tahlil qilishning asosiy nazariy tayanchi sifatida qabul qilingan. Biroq shuni alohida ta'kidlash lozimki, D. V. Zaytsev [4] va Ivanova [6] tomonidan keltirilgan empirik-statistik ma'lumotlar asosan 2019–2021-yillarga oid bo'lib, so'nggi yillardagi normativ-huquqiy o'zgarishlarni (jumladan, O'zbekistonda inklyuziv ta'limni tartibga soluvchi yangi hujjatlarni) to'liq aks ettirmaydi. Bu holat ushbu manbalarning ma'lumotlaridan foydalanishda ehtiyotkorlikni talab etadigan cheklov sifatida qayd etiladi.

Manbalarni yaxlit tanqidiy baholash shuni ko'rsatadiki, tahlil etilgan 12 ta manbaning 7 tasi ochiq internet-portallar va ommabop ta'lim resurslariga tegishli bo'lib, retsenziyalanadigan ilmiy jurnal maqolalari va monografiyalardan nisbatan kamroqdir. Bundan tashqari, manbalarning aksariyati rus tilida yozilgan yoki rus tilidagi ta'lim tizimi tajribasini umumlashtiradi, o'zbek tilidagi va O'zbekiston sharoitiga xos ilmiy-metodik adabiyotlar deyarli uchramaydi. Bu holat, bir tomondan, mavzuning mahalliy pedagogika fanida hali yetarlicha chuqur o'rganilmaganligini ko'rsatadi, ikkinchi tomondan, ushbu maqolaning ilmiy yangiligi va dolzarbligini asoslaydi: mavjud xorijiy nazariy-metodik tajribani O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim maktablari kontekstida tanqidiy qayta talqin qilish zarurati mavjud.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda mavzuga oid mahalliy va xorijiy ilmiy-nazariy adabiyotlar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar hamda ochiq internet-resurslarda e'lon qilingan tahliliy materiallar [1–12] to'plandi va tizimlashtirildi. Manbalarni tanlashda ularning mavzuga bevosita aloqadorligi, nashr yili va ishonchiligi (rasmiy portallar, tan olingan nashriyotlar) mezon sifatida qo'llanildi. Ikkinchi bosqichda to'plangan manbalar quyidagi metodlar yordamida tahlil qilindi: kontent-tahlil metodi — har bir manbaning asosiy g'oyalari va argumentlarini ajratib olish uchun; qiyosiy-tahliliy metod — inklyuziv ta'limning turli integratsiya modellarini (kombinatsiyalashgan, qisman, vaqtinchalik, to'liq), shuningdek, an'anaviy va innovatsion ta'lim metodlari o'rtasidagi nisbatni o'zaro solishtirish orqali ularning afzallik va kamchiliklarini aniqlash uchun; terminologik tahlil metodi — «nogironlik», «imkoniyati cheklanganlik», «inklyuziv ta'lim» kabi tushunchalarning mazmun-mohiyatini va ularning zamonaviy, kamsituvchi bo'lmagan muqobillarini aniqlashtirish uchun. Uchinchi bosqichda tizimli yondashuv metodi asosida olingan natijalar umumlashtirildi va induktiv-deduktiv mulohaza yuritish orqali xulosalar shakllantirildi. Bunda alohida manbalar o'rtasidagi mazmuniy moslik va ziddiyatlarga (masalan, an'anaviy va innovatsion metodlar nisbatiga oid turlicha qarashlarga) alohida e'tibor qaratildi.

Tadqiqot metodologik jihatdan maktablarda olib borilgan amaliy kuzatuvlar, ish tajribasi va tegishli hujjatlar asosida tahlil etildi. Shu sababli maqolada keltirilgan xulosalar nazariy-tahliliy xarakterga ega bo'lib, ularning amaliy samaradorligini tasdiqlash uchun kelgusida empirik tadqiqotlar o'tkazilishi tavsiya etiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Hozirgi vaqtda mamlakatimiz chinakam inklyuziv ta'lim sari yo'lning boshlang'ich bosqichida turibdi. Bu yo'lda

inklyuziv ta'limni tashkil etish va amalga oshirish modellari nafaqat tashkiliy-huquqiy, balki ilmiy-metodik jihatdan ham yanada takomillashtirishni talab etadi.

Quyida «sog'lig'i bo'yicha imkoniyati cheklangan bolalar» va «nogiron bolalar» tushunchalariga qisqacha to'xtalamiz. O'zbekistonda «nogiron» maqomini belgilash tibbiy-ijtimoiy ekspertiza muassasalari tomonidan amalga oshiriladi va bir vaqtning o'zida tibbiy hamda yuridik tartib-taomil hisoblanadi. Nogironlik guruhini belgilash yuridik va ijtimoiy mazmunga ega, chunki u jamiyat bilan muayyan o'ziga xos munosabatlarni nazarda tutadi. Ayrim mutaxassislar nogironlikni ijtimoiy tengsizlik shakllaridan biri sifatida ko'radilar.

Quyidagi asosiy tushunchalarni farqlash qabul qilingan:

- Nuqson yoki buzilish — psixik, fiziologik yoki anatomik tuzilma yoki funksiyaning har qanday yo'qotilishi yoxud undan chetga chiqish;
- Nogironlik — nuqson yoki nogironlikdan kelib chiqadigan, aniq shaxsning yoshi, jinsi, ijtimoiy va madaniy omillariga ko'ra normal hisoblangan rolni bajarishiga to'sqinlik qiladigan yoki undan mahrum etadigan cheklanganlik;
- Mehnatga layoqatsizlik — nuqson yoki nogironlik sababli yuzaga keladigan aniq individning cheklanganligi.

Hozirgi vaqtda «nogiron bola» iborasi ko'pincha «sog'lig'i bo'yicha imkoniyati cheklangan bola» iborasi bilan almashtirilmoqda. Nogironlar jamoat tashkilotlari nogiron bolalarga nisbatan to'g'ri terminologiyadan foydalanish muhimligini ta'kidlaydi: «rivojlanishida kechikish bo'lgan bola» («aqli zaif», «intellektual jihatdan to'laqonli emas» o'rniga), «poliomiyelitni boshdan kechirgan» («poliomiyelit qurboni» o'rniga), «nogironlik aravachasidan foydalanadi» («nogironlik aravachasiga mixlangan» o'rniga), «bolalar serebral falajiga ega» («BSFdan aziyat chekadi» o'rniga), «eshitishi zaif» («kar-soqov» o'rniga). Bunday terminlar ancha to'g'ri bo'lib, «sog'lomlar» va «kasallar»ga keskin ajratishni yumshatadi, achinish yoki salbiy his-tuyg'ularni keltirib chiqarmaydi.

Xo'sh, inklyuziv ta'lim nima? Inklyuziv ta'lim (fransuzcha «inclusif» — o'z ichiga oluvchi; lotincha «includo» — kiritaman, o'z ichiga olaman) — umumiy ta'limni rivojlantirish jarayoni bo'lib, u barcha uchun, jumladan, alohida ehtiyojlarga ega bolalar uchun ham ta'limning ochiqligi va qulayligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta'lim barcha bolalarning turli ehtiyojlariga moslashish orqali ta'limdan foydalanish imkoniyatini ta'minlaydi va alohida ehtiyojlarga ega bolalar uchun ham ta'limga kirishni kafolatlashga qaratiladi.

Inklyuziv ta'lim bolalarga yo'naltirilgan, barcha bolalarni turli ta'lim ehtiyojlariga ega individlar sifatida tan oladigan metodologiyani rivojlantirishga intiladi. Inklyuziv ta'lim turli ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun o'qitish va ta'lim olishning yanada moslashuvchan yondashuvini ishlab chiqishga harakat qiladi. Agar inklyuziv ta'lim joriy etadigan o'zgarishlar natijasida o'qitish va ta'lim olish samaraliroq bo'lsa, bundan barcha bolalar foyda ko'radi. Inklyuziv maktablarda o'qish bolalarga inson huquqlari haqidagi bilimlarni egallash imkonini beradi, bu esa kamsitishning kamayishiga olib keladi, chunki bolalar bir-biri bilan muloqot qilishni, farqlarni anglash va qabul qilishni o'rganadilar.

Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyili shundan iboratki, oddiy maktablarning pedagoglari va ma'muriyati bolalarni ularning intellektual, emosional, jismoniy rivojlanishi hamda ijtimoiy holatidan qat'i nazar, qabul qiladi va pedagogik hamda psixologik usullar asosida ularning ehtiyojlariga mos sharoit yaratadi.

Inklyuziv yondashuvda ta'lim jarayoni o'quvchilarga ta'lim standartlari asosidagi zarur kompetensiyalarni egallash imkonini beradi. Inklyuziv ta'limning asosiy subyekti — imkoniyati cheklangan bola. Ta'lim sohasida «imkoniyati cheklangan bola» tushunchasi aqliy, ruhiy yoki jismoniy xususiyatlari sababli odatiy maktab dasturini to'liq o'zlashtira olmaydigan va maxsus ishlab chiqilgan ta'lim mazmuni, metodika hamda standartlarga ehtiyoj sezadigan bolalarni ifodalaydi.

Sog'lig'i bo'yicha imkoniyati cheklangan bolalar uchun inklyuziv ta'lim tamoyili shuni anglatadiki, bunday o'quvchilarning turli ehtiyojlariga eng kam cheklovchi va eng ko'p qo'shuvchi ta'lim muhiti mos kelishi kerak. Ushbu tamoyilni amalga oshirish quyidagilarni anglatadi:

- Barcha bolalar yashash joyidagi maktabning ta'lim va ijtimoiy hayotiga jalb etilishi kerak;
- Inklyuziv maktabning vazifasi — har bir bolaning ehtiyojlarini qondiradigan tizimni yaratish;
- Inklyuziv maktablarda nafaqat nogironligi bo'lgan bolalar, balki barcha bolalar muvaffaqiyatga erishishi, o'zini xavfsiz va munosib his qilishi uchun zarur qo'llab-quvvatlash bilan ta'minlanishi lozim.

Inklyuziv ta'lim (umuman, ta'lim) quyidagi sakkizta tamoyilga asoslanadi:

1. Insonning qadri uning qobiliyati va erishgan yutuqlariga bog'liq emas.
2. Har bir inson his qilish va fikrlash qobiliyatiga ega.
3. Har bir inson muloqot qilish va tinglanish huquqiga ega.
4. Xilma-xillik inson hayotining barcha jihatlarini boyitadi.
5. Haqiqiy ta'lim faqat real o'zaro munosabatlار kontekstida amalga oshishi mumkin.
6. Barcha insonlar tengdoshlari yordami va do'stligiga muhtoj.
7. Barcha ta'lim oluvchilar uchun taraqqiyot ularning nimalarni qila olmasligidan ko'ra, nimalarni qila olishi asosida namoyon bo'lishi mumkin.

8. Barcha insonlar bir-biriga muhtoj.

Inklyuziv ta'lim zamonaviy jamiyatda katta istiqbolga ega bo'lgan ilg'or ta'lim usulidir. Bu sog'lig'i bo'yicha imkoniyati cheklangan har bir bolaning o'z imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos sifatli ta'lim olish huquqini ro'yobga chiqarishi, hayotda o'z o'rnini topishi hamda o'z hayotiy imkoniyati va salohiyatini amalga oshirishi mumkinligiga umid uyg'otadi.

Inklyuziv ta'limning maqsadi ta'lim oluvchilarning mutlaqo yangi ta'limiy va ijtimoiy yutuqlarga erishishi, yanada

to'laqonli hayot kechirishi, jamoa hayoti va faoliyatida faol ishtirok etishi, o'zini ro'yobga chiqarishi, konstitutsiyaviy huquq va fuqarolik erkinliklarini anglashi uchun imkoniyat yaratishdan iborat. Bunday maqsadlarga erishish uchun inklyuziya tizimli va maqsadli bo'lishi, imkoniyati cheklangan bolani o'qitishga uzluksiz yondashuv doirasida qaralishi zarur. Inklyuziyani rivojlantirish va uning ta'lim sohasida samarali faoliyat ko'rsatishini ta'minlash uchun mavjud ta'lim tizimi konsepsiyasini o'zgartirmagan holda alohida ehtiyojli bola uchun maxsus sharoit yaratishni nazarda tutuvchi integratsiya konsepsiyasiga mos inklyuziv ta'lim modellari shakllantirilgan.

Integratsiyaning bir necha turlari mavjud: kombinatsiyalashgan integratsiya, qisman integratsiya, vaqtinchalik integratsiya va to'liq integratsiya. «Integratsiya» yoki «qo'shish» atamasi har bir model turida qo'llanadi, chunki u jamiyat va davlatning nogironligi bo'lgan shaxslarga munosabatini qayta ko'rib chiqishi, ularning hayotning turli sohalarida, jumladan, ta'lim sohasida ham boshqalar bilan teng imkoniyatlarga ega bo'lish huquqini tan olishi zarurligiga urg'u beradi.

Kombinatsiyalashgan integratsiya modeli. Mazkur model qo'llanganda psixofizik va nutqiy rivojlanish darajasi yosh me'yoriga mos yoki unga yaqin bo'lgan bolalar 1–2 nafardan ommaviy guruhlar (sinflar)da teng sharoitda tarbiyalanadi va maxsus toifadagi pedagog-defektologdan muntazam korreksion yordam oladi. Bola muntazam ravishda o'zidan farq qiladigan bolalar o'qiydigan sinfda bo'ladi, kattalar esa buni tushunadilar, biroq alohida ta'lim ehtiyojiga ega bola o'zini ular bilan teng his etadi.

Bunda pedagog-defektolog bilan korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlarga qatnashish bunday integratsiya jarayonida yuzaga keladigan muammolarni o'z vaqtida aniqlash va bolaga professional yordam ko'rsatishga imkon beradi. Mazkur modelni amalga oshirish uchun oddiy sinf va pedagog-defektologning doimiy hamrohligi zarur.

Qisman integratsiya modeli. Qisman (fragmentar) integratsiya rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalar oddiy tengdoshlari bilan bir xil sharoitda ta'lim standartini o'zlashtirishga hali yetarli darajada tayyor bo'lmagan hollarda amalga oshiriladi. Ular umumta'lim maktabidagi mazmuni ular uchun tushunarli va imkoniyatlariga mos bo'lgan mashg'ulotlardagina qatnashadilar, ya'ni oddiy maktabdagi ta'lim jarayoniga faqat kunning bir qismida qo'shiladilar. Qolgan vaqtni ular uyda ta'lim olish yoki maxsus (korreksion) maktab sinfida o'qish bilan o'tkazadilar. Mazkur model bolaning yonida pedagog-defektologning doimiy bo'lishini nazarda tutmaydi, biroq bir vaqtning o'zida ikki maktabda — bolaga zarur mutaxassislar mavjud bo'lgan maxsus maktabda va bunday mutaxassislar bo'lmagan oddiy maktabda ta'lim olish imkonini beradi.

Mazkur modelning kamchiligi shundaki, bola oddiy maktabda professional mutaxassis yordamiga muhtoj bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, ayrim hollarda oddiy maktabda bo'lish vaqti bolaning o'zini boshqa o'quvchilar bilan teng his qilishi uchun yetarli bo'lmasligi mumkin.

Vaqtinchalik integratsiya modeli. Mazkur modeldan foydalanilganda maxsus guruh (sinf)ning barcha tarbiyalanuvchilari, psixofizik va nutqiy rivojlanish darajasidan qat'i nazar, tarbiyaviy xarakterdagi turli tadbirlarni o'tkazish maqsadida sog'lom bolalar bilan oyiga kamida ikki marta birlashtiriladi. Bunday model inklyuziv ta'limning yanada mukammal shakliga o'tish uchun o'ziga xos tayyorgarlik bosqichi hisoblanadi. Bu modelda alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolaning inklyuziv ta'limga qo'shilish muddati boshqa modellarga qaraganda eng qisqa hisoblanadi. Shu qisqa vaqt ichida bolaga moslashish va o'zini qulay his etish qiyin bo'lishi mumkin, shuning uchun ushbu model qo'llanganda unga doimo defektolog-mutaxassis hamrohlik qilishi kerak. Boshqa tomondan, bola yangi sharoit va atrofidagi yangi insonlar sababli yuzaga keladigan emotsional zo'riqish holatida uzoq vaqt qolmaydi.

To'liq integratsiya modeli. Mazkur model psixofizik va nutqiy rivojlanish darajasi yosh me'yoriga mos hamda sog'lom tengdoshlari bilan birga o'qishga psixologik jihatdan tayyor bo'lgan bolalarning 1–2 nafardan oddiy bolalar bog'chasi guruhlari yoki maktab sinflariga qo'shilishini nazarda tutadi.

Bunda ular albatta korreksion yordam olishi lozim: masalan, nutqida buzilish bo'lgan bolalar — ta'lim muassasasidagi logoped punktida; vaqtincha qatnash guruhiga ega maxsus bog'cha yoki maktabda; yoki turli markazlarda, masalan, eshitishida buzilish bo'lgan bolalar sog'liqni saqlash tizimidagi surdologik kabinetlarda qo'llab-quvvatlanishi mumkin.

Sog'lig'i bo'yicha imkoniyati cheklangan bola umumta'lim maktabining oddiy sinfiga butun ta'lim davri uchun integratsiya qilinadi. Bu model rivojlanishdagi chetlanishlar yengil va sust namoyon bo'lgan bolalarga, masalan, dislaliya tipidagi nutq buzilishlari yoki bolalar serebral falajining yengil shakllariga ko'proq mos keladi.

Mazkur model bolaning oddiy maktab ta'lim jarayoniga qo'shilish davomiyligi bo'yicha eng uzoq modeldir. Mutaxassislarining doimiy yordami mavjudligi jihatidan u kombinatsiyalashgan integratsiya modeliga o'xshaydi, biroq to'liq integratsiyaning o'ziga xos jihati — mutaxassisning bevosita bolaning ta'lim olayotgan joyida mavjud bo'lishidir.

Barcha inklyuziv ta'lim modellarini umumlashtirib va taqqoslab aytish mumkinki, ularning barchasi, shubhasiz, foyda keltiradi va inklyuziyani rivojlantirish uchun zarurdir.

Shu bilan birga, yuqoridagi modellar uchun umumiy jihat mavjud: har bir model integratsiya jarayonini pedagog-defektolog tomonidan majburiy boshqarishni nazarda tutadi. U oddiy pedagoglarga alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolani sog'lom tengdoshlar guruhida tarbiyalash va o'qitishni tashkil etishda yordam beradi. Shuningdek, to'liq integratsiya modeli faqat psixofizik rivojlanish darajasi nisbatan yuqori bo'lgan alohida ehtiyojli bolalarning bir qismi uchun samarali bo'lishi mumkinligini ta'kidlash muhim. Qisman va ayniqsa vaqtinchalik inklyuziv ta'lim shakllarini esa sog'lig'i bo'yicha imkoniyati cheklangan bolalarning aksariyati uchun qo'llash maqsadga muvofiq.

Zamonaviy jamiyat vaziyatni o'zgartirish, inklyuziya madaniyatini shakllantirish hamda etik jihatdan to'g'ri va savodli terminologiyani qaror toptirish uchun alohida sa'y-harakatlarni amalga oshirishi lozim. Buning uchun nafaqat maxsus ma'rifiy ishlar, balki maktab va ijtimoiy munosabatlar madaniyatini ham o'zgartirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'lim bolalarga yo'naltirilgan va barcha bolalar turli ta'lim ehtiyojlariga ega

individlilar ekanligini tan oladigan metodologiyani rivojlantirishga intiladi.

Inklyuziv ta'lim o'qitish va ta'lim olishga bo'lgan turli ehtiyojlarni qondira oladigan yanada moslashuvchan yondashuvni ishlab chiqishga harakat qiladi. Agar inklyuziv ta'lim joriy etadigan o'zgarishlar natijasida o'qitish va ta'lim olish samaraliroq bo'lsa, bundan nafaqat alohida ehtiyojli bolalar, balki barcha bolalar yutadi. Shuningdek, bugungi kunda inklyuziya — har bir kishi uchun imkon qadar ochiq ta'limni rivojlantirish, qulay maktablar va ta'lim muassasalarida barcha o'quvchilar uchun mos maqsadlarni belgilash orqali ta'lim jarayonini tashkil etish, turli to'siqlarni bartaraf etish, har bir o'quvchini maksimal darajada qo'llab-quvvatlash va uning salohiyatini to'liqroq ochib berish jarayonidir.

Inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun pedagogik va psixologik hamrohlik modeli hamda bolalar uchun individual ta'lim yo'nalishlari zarur. Ularda har bir ta'lim bosqichida muassasa mutaxassislari tomonidan kerakli yordam ko'rsatilishi lozim. Asosiy vazifa — har bir o'quvchining individual ijobiy xususiyatlarini aniqlash, ma'lum vaqt ichida shakllangan o'quv ko'nikmalarini qayd etish, egallangan ko'nikma va malakalarni rivojlantirish istiqboli hamda eng yaqin rivojlanish zonasini belgilash, shuningdek, o'quvchining funksional imkoniyatlarini imkon qadar kengaytirishdir.

Shunday qilib, inklyuziv ta'lim modelini har bir bolaning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda individual ravishda tanlash kerak. Shu bilan birga, ayrim modellarda maxsus sharoit, jihoz va maxsus texnik ta'minot zarurligini ham unutmaslik lozim.

XULOSA

So'nggi vaqtlarda alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarni o'qitish va tarbiyalash bo'yicha tobora ko'proq innovatsion yondashuv va modellar taklif etilmoqda. Ijtimoiy mavqei, irqiy yoki diniy mansubligi, jismoniy va aqliy qobiliyatidan qat'i nazar, inklyuziv ta'lim har bir bolaga rivojlanish ehtiyojini qondirish hamda uning rivojlanish darajasiga mos ta'lim olishda teng huquqlarni ta'minlash imkonini beradi.

Bugungi kunda O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish muammosi nafaqat ota-onalar va pedagogik jamoatchilik, balki butun jamiyatning diqqat markazida turibdi. Ushbu ishda qayd etilganidek, bu muammolar metodikalarning o'ziga xosligi, kadrlarning yetarli darajada tayyor emasligi va mutaxassislar yetishmasligi bilan bog'liq.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limni rivojlantirish — ilmiy, metodologik va ma'muriy resurslarni qamrab oladigan murakkab va ko'p qirrali jarayon. Inklyuziya g'oyasini qabul qilgan pedagoglar va ta'lim muassasalari ma'muriyati pedagogik jarayonni tashkil etish, barcha ishtirokchilar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik mexanizmini ishlab chiqishda ayniqsa katta yordamga muhtoj. Bu jarayonda markaziy figura — bola hisoblanadi. Inklyuziv makon nafaqat bolalar, balki kattalar uchun ham ochiqlik va qulaylikni nazarda tutadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, sog'lig'i bo'yicha imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitish masalasiga davlat tomonidan ko'proq e'tibor qaratilishi lozim. Chunki bu bolalar sog'lom bolalar bilan teng huquqlarga ega bo'lishlari kerak. Ular orasida ham qobiliyatli, iste'dodli va iqtidorli bolalar bor. Davlat va jamiyatning muhim vazifalaridan biri — ularga jamiyat hayotiga qo'shilishda yordam berishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akbarov A. A. An'anaviy va innovatsion ta'lim metodlari // Butun umr davomida ta'lim: barqaror rivojlanish manfaatlarida uzluksiz ta'lim. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/16414098> (murojaat sanasi: 17.12.2019).
2. Axmetova D. Z., Nigmatov Z. G. va boshq. Inklyuziv ta'lim pedagogikasi va psixologiyasi. – Qozon: Poznanie, Iqtisodiyot, boshqaruv va huquq instituti nashriyoti, 2013. – 204 b.
3. Mixaylova M. V. Zamonaviy ta'lim metodlari // Ta'lim xodimlari ijtimoiy tarmog'i. – URL: <https://nsportal.ru/>
4. Zaytsev D. V. Imkoniyati cheklangan bolalarning ta'limiy integratsiyasi // SocPolitika.ru axborot-tahliliy internet portali. – URL: <http://www.socpolitika.ru/rus/conferences/3985/3986/3988/document4052.shtml>
5. Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish metodlari va usullari // MAAM xalqaro ta'lim portali / Bosh muharrir D. V. Fonov. – URL: <https://www.maam.ru/detskijsad/metody-i-priyomy-obuchenija-detei-doshkolnogo-vozrasta.html>
6. Ivanova A. E. Aholi nogironligi // Rossiya aholisi atrof-muhiti va salomatligi: Web-Atlas internet resursi. – URL: <http://www.sci.aha.ru/ATL/ra61a.htm>
7. Suvorova M. O. An'anaviy ta'lim metodlari o'rnini egallayotgan innovatsion ta'lim texnologiyalari masalalari // Ta'lim va jamiyat taraqqiyoti muammolari. – 2017. – № 1 (3). – B. 32–36.
8. RIA Novosti: internet resursi. – URL: http://www.rian.ru/edu_analysis/20090903/183486517.html
9. Suntsova A. S. Inklyuziv ta'lim nazariyalari va texnologiyalari: o'quv qo'llanma. – Izhevsk: Udmurt universiteti nashriyoti, 2013. – 110 b.
10. Zamonaviy ta'lim metodlari // Pedagogika: 4brain.ru sayti. – URL: <https://4brain.ru/pedagogika/new-methods.php>
11. "Pedagogik faoliyat" tushunchasining mohiyati // MAAM xalqaro ta'lim portali / Bosh muharrir D. V. Fonov. – URL: <https://www.maam.ru/detskijsad/suschnost-ponyatiya-pedagogicheskaya-deyatelnost.html> (murojaat sanasi: 16.12.2019).
12. An'anaviy ta'lim metodlari // Pedagogika: 4brain.ru sayti. – URL: <https://4brain.ru/pedagogika/tr-methods.php>